

Яна Журенко

ORCID: 0000-0002-4511-1199

аспірантка

*Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

ГЕНДЕРНА ТЕРМІНОЛОГІЯ В ПРОЄКЦІЇ НА ПРАЦІ ІВАНА ОГІЄНКА

Предметом роботи є проблеми гендерної термінології, а саме фемінності та її співвідношення з поняттям жіночності, які відображаються в наукових розвідках Івана Огієнка та інших українських дослідників.

Ключові слова: культурна конструкція, фемінність, нормативний еталон, дериваційна підсистема іменників, гендерна термінологія.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство прагне формування для чоловіків і жінок гендернорівних прав, які мають виявлятися на рівні соціальних потреб: пропорційна участь чоловіків і жінок у виборних органах, право чоловіків і жінок обирати будь-які професії за особистими уподобаннями, чітка законодавча база щодо усунення гендерних стереотипів, виховання гендерних компетентностей в закладах загальної середньої та вищої освіти тощо; на рівні свідомості: руйнування сталих гендерних стереотипів; на мовному рівні: вправне використання фемінітивів, лінгвістичне підґрунтя для назв нових професій для чоловіків і жінок, створення низки словників (назв професій, термінологічної лексики, словотвірних, тлумачних та ін.).

Оскільки живе слово є дзеркалом, яке проєктує вербальне відображення інтелектуального рівня людини, емоційного та психічного її стану, яке проходить через усі фільтри свідомості, найдзвичайно важливим має бути вправне і доречне вживання термінів, лексем, розуміння лексичного складу мови, якою ми користуємося у повсякденному житті.

На тлі гендерних досліджень в останні десятиліття в Україні пошквалилися роботи, які мають на меті упорядкувати метамову лінгвістики. Поняття фемінного / маскулинного є предметом наукових студій в аспекті лінгвістичному, літературознавчому, соціокультурному, біологічному та ін. Науковці відмежовують репрезентовану опозицію від опозиції жіноче / чоловіче, або ж отожднюють ці опозиційні пари. Башкірова О.М. зазначає, що «якщо поглянути на сучасну літературу в ключі розвитку тенденцій жіночого письма, можна констатувати існування повної емансипованої жінки-авторки, яка реалізується в різних тематичних площинах, випробовує найрізноманітніші наративні моделі (в тому числі й вдалу імітацію голосу чоловіка-оповідача), звертається до найширшого проблемного поля. Так, низка творів сучасного письменства засвідчує активне «вживання» авторок у роль героя-чоловіка, що може бути продиктоване різними художніми завданнями» [1, с.177]. Очевидно, у зв'язку з цим можна твердити, що жінки на сучасному етапі здобули той статус «універсального суб'єкта», вибороти який закликали їх

феміністки. Авторка дослідження стверджує, що таким чином це «активне освоєння чоловічих тем, моделювання чоловічих образів жінками письменницями пояснюється емансипаційними тенденціями попереднього століття, настановою на художнє освоєння тих сфер життя, які досі вважаються переважно чоловічими, але не в останню чергу – й прагненням відновити рівновагу, припинити сумнозвісну «війну статей» і запропонувати нову модель побудови їх стосунків на паритетних умовах, що враховували б особливості кожного із учасників цього вічного діалогу» [1, с.177].

Розмежовуючи поняття фемінність/маскулінність, враховуємо також суб'єктивність цього поняття, оскільки в семантиці мови відображається сприйняття світу певним суспільством [7].

З позиції філософії **маскулінність і фемінність** розглядають як основні категорії гендерних досліджень, які узагальнюють суспільні уявлення про чоловіків і жінок у певному суспільстві й у певну епоху. «Існує велике різноманіття традиційних моделей маскулінності та фемінності, які залежать від етнічних і релігійно-філософських позицій, однак абсолютна більшість з них базуються на опозиції: суб'єкт – об'єкт, сила – слабкість, активність – пасивність, жорсткість – м'якість. Тлумачення цих категорій як дихотомічної опозиції було піддано критиці науковими дослідженнями у 1970-1980-ті роки. Стереотипні уявлення про риси маскулінності та фемінності у суспільствах починаючи з кінця ХІХ століття все більше відрізняються від реальних рис чоловіків та жінок, на що вплинули, зокрема, процес гендерної конвергенції (процес гендерного зближення маскулінності та фемінності) та сексуальна революція. Постмодерністська точка зору наголошує на тому, що маскулінність та фемінність є окремими параметрами кожної особистості, а не бінарними опозиціями, та діють у контексті расових, класових, етнічних та інших відмінностей» [3, с.62].

Павличко С. стверджувала, що «пара стать/гендер творить опозицію, в якій міститься радикальна відмінність між двома членами. Гендер не завжди продовжує стать, тіло чоловіка або жінки не обов'язково відповідає культурній конструкції “жінка”, “чоловік”» [6, с.222]. Таким чином, С. Павличко заперечує отождолення фемінного/чоловічого як жіночого/чоловічого. Отже, фемінність – це більша величина, частиною якої є певні гендерні стереотипи, оскільки фемінність – етично-естетична категорія, що позначає особистісні, естетичні та соціально-психологічні якості, які очікуються культурою від жінок, і описує нормативні еталони ідеальної жінки.

Жіноча та чоловіча культура представлена в українських словниках. До прикладу, у тлумачних і фразеологічних словниках української мови мовленнєвий етикет представлений лише загальними формами, окремими прикладами; вітання – *доброго здоров'я, добрий день, добридень, добри вечір, здоров був, здорова була; побажання – будьте здорові, у добрий час, добраніч, щасливої дороги; звертання – будьте ласкаві, ласкавий пане (добродію), вельмишановний, вельмиповажна; подяка – красно дякую, спасибі, спасибоньки, спасибі й на цьому; просьба – прошу пробачення, прошу слова, даруйте ласкаво, будь ласка, ради Бога; запрошення – ласкаво просимо; відмова – неverb. дати гарбуза тощо.*

Як бачимо, навіть у деяких наведених формулах, відірваних від контексту, помітний гендерний аспект, зокрема це стосується граматичного

роду виділених курсивом форм вітання, звертання, виразної емоційності у формі подяки, невербального засобу комунікації у відмові тому, хто сватається. Зазначимо, що фундамент системи сучасного мовного етикету становить мовний досвід попередніх поколінь, зафіксований у народних казках, піснях, художній літературі.

У конкретних мовленнєвих ситуаціях етикетні форми набувають ситуативної інформації, можуть виражати гендерну диференціацію мовлення жінок, чоловіків, стосунки між учасниками спілкування, повагу до співрозмовника, ввічливість, співчуття тощо. Гендерні особливості в ситуативному мовленні певною мірою можна пояснити тим, що у психіці українського етносоціального організму домінують ознаки двох багато в чому протилежних, та все ж психічно сумісних соціотипів. Перший тип характеризується більш розвиненою почуттєвою сферою, що переважно притаманна мовленню жінок, а другий – раціональною, досить помітною в мовленнєвій поведінці чоловіків.

До праць Івана Огієнка та його тлумачення питань фемінності та фемінітивів звертається Марчук Л.М. [2]. Узагальнюючи її твердження та досліджуючи праці І. Огієнка, нагромаджуємо на терміни словотвірного ряду щодо фемінності та створюємо таку таблицю.

Таблиця 1

*Ідеї фемінності в українській мові
в мовознавчих працях Івана Огієн*

Думки Івана Огієнка	Покликання
Зауваження Івана Огієнка щодо стану української мови та ідеї фемінності в ній: «Початкова мова не знала граматичного роду й часто надавала самцям і самицям різні назви, пор.: наші батько-мати, баран-овечка, бугай-корова і т. ін., і тільки пізніше, коли виникла потреба граматичного статевого розрізнення, цебто коли мова ускладнювалася, тоді виникла потреба й розрізняти живі іменники чоловічої статі від жіночої <...> Такий двородовий стан дуже довго існував у людській мові. За тих часів людина дивилася на всю довкільну природу, як на живу, – усе було для неї живим, скрізь були живі істоти. Глибока персоніфікація (уособлення) природи – це основа світогляду початкового людства. Ось через це первісна людина статевої поділ живих осіб протягом віків перенесла й на природу, що його оточувала, цебто й на всі неживі речі, персоніфікуючи їх, надавала чоловічого чи жіночого роду» [4, с.160-161].	[4]
Професор Іван Огієнко пише про еволюцію категорії роду: «ніякого роду спочатку мови не знали. Він – витвір пізнішого часу (але ще індоєвропейської доби). Рід цей знають тільки індоєвропейські мови, та й то не всі (напр., мови французька й англійська давно загубили його). До ніякого роду з бігом часу відійшли ті іменники, що мали рід невиразний, недозрілий, напр., діти або молоді звірята (пор. дитя, курча, щеня і т. ін.), або нелегкий до виявлення. Цікаво, що назви овочів у багатьох мовах – ніякого роду (пор. у нас; яблуко), що легко зрозуміти, приймаючи дерево за матір, а овочі за дітей» [5, с.163].	[5]

Іван Огієнко послуговується запозиченим терміном та пояснює його в дужках українським відповідником: «А то часто знає наша мова й такі випадки, що, свою неясну форму з бігом часу виразно зфемінізувала (ожіночила), прийнявши закінчення -а чи -я. У нашій стародавній мові було багато слів на м'яку приголосну, але з бігом часу це закінчення вийшло з літературної мови, бо замість нього витворилася нова форма, уже виразно жіночого роду. Напр., у давнину були в нас слова (в наших говірках вони відомі ще й тепер, як архаїзми): басьн, вись, власть, вошь, дебрь, дочь, дрожь, кузнь, ладонь, ложь, мышь, осокорь, пісьн, рябь, скатерть, стражь, тополь, фасоль, часть, ширь, яблонь і т. ін. Закінчення всіх цих слів у нашій літературній мові давно вже завмерли (часом відомі в мові місцевій народній), бо їх перемиг закон виразної фемінізації роду слів, і тепер ми, замість них, уживаємо таких форм; басня, вишина, влада, воша, добра, дочка, дрижа, кузня, долона, лжа, миша, осокора, пісня, рябизна, скатертина, сторожа, тополя, фасоля, частина, ширина, яблуна й т. ін.» [4, с.177-178].	[4]
Іван Огієнко про «закон фемінізації»: «Взагалі, в історії української мови, як і в історії деяких інших слов'янських мов, напр., польської, помічається виразний і сильний закон фемінізації (ожіночення) роду слів, і то прагнення до фемінізації зовсім ясної й міцної, а саме – до надання слову закінчення -а чи -я, чим слово вже без хитання стає жіночого роду. З законом цим ми будемо весь час стрічатися в цій моїй праці, особливо в словах іншомовного походження [4, с.179].»	[4]
Іван Огієнко, дослідивши гендерні пари в природній мові, вказує на те, що процес ожіночення мови відбувається значно частіше, ніж очоловічення: «Проте ожіночення роду іншомовних слів – це загальноукраїнський процес» [4, с.197].	[4]
Іван Огієнко, скандуючи ідеї фемінності в українській мові, робить зауваження до правопису 1945 року, який «насилно спинив процес фемінізації (ожіночення) роду в українській мові» [4, с.195]. Проте, за словами професора: «Підстав на це жодних, крім одного: так буцим вимовляють. Але хто так вимовляє? Так не можуть без урядового насилля вимовляти ті, хто мову справді знає природно! Як ми бачили вище, фемінізація роду іншомовних слів – це нормальний історичний процес в українській мові, який сильно й глибоко захопив українську народну мову. Правопис 1927 року не спиняв цього процесу, а правопис 1945 року силою спиняв його» [1, с.196].	[4]
У книзі «Рідна мова» відведено окремий розділ для опису ролі жінки в українському товаристві. Професор відзначає, що «Тяжкий стан жінки був на сході, але не легшим і він був і на католицькому заході. Напр., ще року 1690-го у Франкфурті вийшла книжка латинською мовою «Жінка – не людина». Року 1753-го в Ляйпцігу вийшла книжка німецькою мовою: «Цікаві докази, що жінка не належить до людського роду». І в усіх народів світу тяжкий неправний стан жінки відбивався й на їхніх мовах. Досить виразно бачимо це і в мові українській» [4, с.284].	[5]

Продовження таблиці 1

Жінка, на думку вченого Івана Огієнка, має свій рідномовний обов'язок: «Українська інтелігентна жінка, дбала мати своїх дітей, повновласна господиня хати – вона в першу чергу мусить учитися літературної мови. В своїй хаті – то вона найперша і найлюбіша професор своїм дітям. Не вільно жінкам забувати ані на хвилину, що то ж вони творці «матірньої мови», що то від них перших усі ми переймаємо свою початкову мову. Чого навчить нас мати, те й понесемо з собою у світ на ціле своє життя. Мати – то найглибший і найреальніший творець літературної мови. Нехай же українська жінка ніколи не забуває про цю свою таку важливу, а разом із тим і таку почесну, але й відповідальну роль в українській культурі. Інтелігентна українська мати мусить досконало знати свою літературну мову, мусить постійно її вчитися, а все своє знання разом із матірньою теплою ласкою переливати в серця своїх дітей. Пам'ятати, що, власне, цього всі ми не забуваємо до кінця віку свого» [5, с.97].	[5]
---	-----

Отже, жінка у працях Івана Огієнка постає суспільно значущою, що спричинює актуалізацію проблеми дослідження дериваційної підсистеми іменників з модифікаційним значенням жіночої статі в українській мові (фемінітиви) та певним запереченням нормативного їх уживання в сучасній українській мові.

Список використаних джерел і літератури:

1. Башкірова О.М. Жіноча рецепція чоловічої картини світу в сучасній українській романістиці (на матеріалі твору Марини Гримич «Егоїст»). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна Серія «Філологія»*. 2017. Вип. 76. С. 176-182.
2. Марчук Л.М. Поняття фемінності (за Іваном Огієнком) та становлення фемінітивів у сучасній українській мові. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія філологічна*. 2018. Вип. 15. С. 99-103.
3. Меніг Л.В., Додонов Р.О. Міфологічні витоки гендерної ідентичності. *Філософія*. 2019. Вип. 41 (54). С. 54-64.
4. Огієнко І. (митрополит Іларіон). *Наша літературна мова*. Київ: Наша культура і наука, 2011. 356 с.
5. Огієнко І. (митрополит Іларіон). *Рідна мова*. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с.
6. Павличко С. *Фемінізм*. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 316 с.
7. Тараненко О.О. Відображення суспільного сприйняття світу в семантиці мови. *Мова і культура*. Київ, 1986. С. 120-122.

References:

1. Bashkirova, O.M. (2017) Zhinocha retseptsiia cholovichoї kartyny svitu v suchasniї ukrainiskii romanistytsi (na materiali tvoru Maryny Hrymych «Egoist»). *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina Serii «Filolohiia»*. Vyp. 76. S.176-182. [in Ukrainian].
2. Marchuk, L.M. (2018) Poniattia feminnosti (za Ivanom Ohienkom) ta stanovlen-nia feminitiviv u suchasniї ukrayinskii movi. *Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita. Serija filologichna*. The concept of femininity (according to Ivan Ohienko)

- and the formation of feminine forms in the modern Ukrainian language. Ivan Ohienko and modern science and education. Philological series. [in Ukrainian].
3. Menig, L.V., Dodonov, R.O. (2019) Mifologichni vytoky gendernoi identychnosti. *Filosofija*. [Mythological origins of gender identity. Philosophy. [in Ukrainian].
 4. Ohienko, I. (mitropolit Ilarion). (2011) *Nasha literaturna mova*. Kyiv: Nasha kultura i nauka, Our literary language. [in Ukrainian].
 5. Ohienko, I. (mitropolit Ilarion). (2010) *Ridna mova*. Kyiv: Nasha kultura i nauka, Mother Tongue. [in Ukrainian].
 6. Pavlychko, S. *Feminizm*. (2002) Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko «Osnovy». Feminism. [in Ukrainian].
 7. Taranenko, O.O. (1986) Vidobrazhennia suspilnogo sprijniattia svitu v semantitsi movy. *Mova i kultura*. [Reflection of public perception of the world in language semantics. *Language and culture*. [in Ukrainian].

Jana Zhurenko

GENDER TERMINOLOGY IN PROJECTION ON IVAN OHIIENKO WORKS

Modern Ukrainian society strives for the formation of gender equal rights for men and women, which should be manifested at the level of social needs, as well as at the level of consciousness. The living word is a mirror that projects a verbal reflection of a person's intellectual level, his emotional and mental state, which passes through all the filters of consciousness. It is also important to skillfully and appropriately use terms, tokens, and understand the lexical structure of the language. The concept of feminine/masculine is the subject of scientific studies in the aspect of linguistic, literary, sociocultural, biological, etc. Scientists distinguish the represented opposition from the opposition of female/male, or identify these oppositional pairs. Pavlychko S. confirms that the sex/gender pair creates an opposition that contains a radical difference between the two members. Gender does not always follow sex, the body of a man or woman does not necessarily correspond to the cultural construction of «woman», «man». Summarizing her statements and researching the works of I. Ohiienko, we come across the terms of the word-forming series related to femininity. Femininity is a larger dimension, of which certain gender stereotypes are a part, because femininity is an ethical-aesthetic category that denotes the personal, aesthetic, and socio-psychological qualities expected of women by culture and describes the normative standards of the ideal woman. We present the following comments in the article: comments by Ivan Ohiienko regarding the state of the Ukrainian language and the idea of femininity in it; Professor Ivan Ohiienko writes about the evolution of the genus category; Ivan Ohiienko uses the borrowed term “feminize” and explains it as the Ukrainian equivalent of «ozhinochyty» (to make feminine); Ivan Ohiienko uses and describes the term «law of feminization»; Ivan Ohiienko, having studied gender pairs in natural language, points out that the process of feminization of language occurs much more often than masculinization; Ivan Ohiienko comments on the spelling of 1945, which forcibly stopped the process of feminization (making feminine) of the genus in the Ukrainian language; in the book «Ridna Mova» («Mother Tongue») a separate section is devoted to the description of the role of women in Ukrainian society; a woman, according to the scientist Ivan Ohiienko, has a duty to speak her native language. A woman in

the works of Ivan Ohiienko appears socially significant, which causes the actualization of the problem of researching the derivational subsystem of nouns with the modifying meaning of the feminine gender (feminitives) in the Ukrainian language and a certain objection to their normative use in the modern Ukrainian.

Key words: cultural construction, femininity, normative standard, derivative subsystem of nouns, gender terminology.

Отримано: 25.10.2022 р.

УДК 811.161.2'23Світличний:82-6

DOI: 10.32626/2309-7086.2022-19.44-56

Людмила Марчук

ORCID: 0000-0002-9022-2103

*доктор філологічних наук, професор
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

Олег Рарицький

ORCID: 0000-0003-1941-584X

*доктор філологічних наук, професор
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

МОВНА ОСОБИСТІТЬ ІВАНА СВІТЛИЧНОГО КРИЗЬ ПРИЗМУ ЕПІСТОЛЯРІЮ: ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ

Мета статті – засобами епістолярію, а саме через вибрані сторінки листування з друзями та колегами в Україні та діаспорі, описати постать І. Світличного – поета, перекладача, тонкого цінителя слова. Для цього використані описовий, функційно-стилістичний метод. До дослідження екстралінгвістичних інтенцій репрезентованого тексту Івана Світличного залучено метод дискурс-аналізу, який висвітлює зовнішні чинники, що впливають на когнітивну складову вербальної картини індивідуального стилю письменника.

Ключові слова: епістолярій, етикетні формули, авторські неологізми, мовна особистість, шістдесятники, мовні знаки, психолінгвістичний портрет.

Постановка проблеми. Постать Івана Світличного – непересічна в корті духовних побратимів: Івана Дзюби, В'ячеслава Чорновола. Євгена Сверстюка, Василя Стуса та ін. Листи Івана Світличного цінні як своєю інформативністю, так і особливим мовним наповненням, дослідження якого дозволило доповнити картину мовного особливого світу, стали, за словами Михайлини Коцюбинської «...духовним опертям й захисним панцирем» [10, с.4].

Проте питання формування світоглядних поглядів видатного діяча корти шістдесятників як мовної особистості не було узагальнене в роботах вітчизняних мовознавців, що зумовило актуальність обраної теми дослідження.